

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒՐՈՊԱՅ

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ Ե ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱԼԱՏԻՆ

Հանդես երկոցուն աշխարհաց ըսուած օրագրոյն մէջ այս ամիս հետագայ յօդուածը կարգացինք Տաճկաստանի բերքերուն վրայ .

« Տիեզերական արուեստահանդիսին մէջ Տաճկաստանի բաժինը լաւ հասկընալու համար՝ պետք է ջնոնայ որ Յամանեան տէրութիւնը քաղաքական ծանր գործողութեանց հետ զբաղած է. եւ մինչդեռ Տաճկաստանի բովանդակճիգը, հարըստութիւնը, գործունէութիւնը պատերազմին վրայ է՝ իրացընէ պատիւ է իրեն որ Գաղղիոյ հրաւիրանքովը ամենայն ազգաց համար բացուած մրցանքէն չբախտաւ :

« Այս քննարարութեան մէջ առիք պիտի ունենանք ցուցնելու քէ Տաճկաստանը ճարտարութեան ծաղկելուն յարմար ամեն տեսակ հարկաւոր նիւթերն ունի . բայց պետք է այս ալ ըսենք որ Յամանեան տէրութիւնը հանդիսազիր ըլլալու միտք չունի : Կայսերական գործակատար ժողովոյն բախանձանօքն էր միայն որ արուեստահանդիսին բացուելէն հազիւ քէ երկու երեք ամիս առաջ Քէշիա փաշան ետեւէ եղաւ, եւ այս բանիս մէջ ալ ցուցուց այն կառավարութեան խելքը՝ որ աւելի ընդարձակ կերպով ցուցուցեր էր իր հայրենեաց տեսչութեանը մէջ, եւ այն երկրին քաղաքական վերանորոգութենէն ոչ երբէք պիտի բաժնուի իր անունը : Քէշիա փաշան՝ որուն գովելի կատարելութիւնները ամենուս ալ միտքն են՝ սիրով ընդունեցաւ Գաղղիոյ հրաւերքը, եւ անոր հրամանաւը բոլոր զաւառապետներն ալ փութացան հաւաքելու այն բնական ու արուեստական բերքերն որ Տաճկի հանդիսարանին մէջ հիմա դրուած են ճարտարութեան Պալատը. եւ որովհետեւ ճշմարիտ է այն խօսքն որ կըսեն քէ ըստ գործողին է եւ գործն, անխրատութիւն կըլլար մոռնալն որ Քէշիա փաշային արժանաւորապէս օգնական եղան Քեամիլ Պէյն ու Պարոն Քարանգա...

« Այս հանդիսին մէջ առաջին կարգի վրայ կը տեսնենք մետաքսագործութեան արուեստին բազմաբիւ օրինակները, խամ ու մանած մետաքսներ, Ուլանի բժոժներ, Պրուսայի բժոժներ՝ ուր մետաքսի համար շոգեշարժ մեքենաներով

LA TURQUIE AU PALAIS DE L'INDUSTRIE.

Nous lisons dans la *Revue des Deux Mondes* de ce mois l'article suivant, sur les produits de la Turquie :

« Pour apprécier équitablement la part que la Turquie a prise à l'Exposition universelle, il faut tenir grand compte des graves événements politiques dans lesquels l'empire Ottoman est engagé ; il faut reconnaître que tandis que tous les efforts de la Turquie, ses ressources, son activité, étaient concentrés vers la guerre, il est honorable pour elle de n'avoir pas déserté cette autre lutte pacifique où la France conviait toutes les nations.

« Nous aurons l'occasion de prouver dans ce compte rendu de l'exposition de la Turquie, que ce pays est en possession des éléments les plus favorables à son développement industriel ; mais il convient pourtant de dire que le gouvernement turc n'avait pas l'intention d'exposer. Il n'a rien moins fallu que les instances de la commission impériale pour que, deux ou trois mois seulement avant l'ouverture de l'Exposition, Reschid-Pacha se mit à l'œuvre, et donnât dans cette circonstance une nouvelle preuve de cet esprit organisateur qu'il a montré, sur une plus vaste scène, dans l'administration de son pays, dont la régénération politique demeurera, dans l'avenir, inséparable de son nom. Reschid-Pacha, qui a laissé parmi nous les meilleurs souvenirs, voulut répondre à l'appel de la France, et, sur ses ordres, tous les gouverneurs de province s'empressèrent de réunir les produits naturels et les produits manufacturés qui constituent aujourd'hui l'exposition turque au Palais de l'Industrie ; et comme il est vrai que, tant valent les hommes, tant valent les choses, il serait injuste d'oublier que Reschid-Pacha a été dignement secondé par Kyamil-Bey et par M. Caranza...

« Cette exposition nous présente en première ligne de nombreux échantillons de l'industrie séricicole, soies gréges et filées, cocons de la Valachie, cocons de Brousse, où il existe, pour la soie, des filatures à la vapeur, et cocons géants des hauteurs du

քերարաններ կան, եւ Լիբանանու Այնի-Համառու ըստած հսկայաձև բոժոժները՝ իրենց խոշորութեանը համար այսպէս ըսուելու յիրաւի արժանի : Իզնիժիտու կայսերական գործարաններէն ելած մետաքսէ դիպակները կը վկայեն որ այս արուեստը շատ յառաջացեր է . նոյն շքանը կընայ ըսուիլ նաև Հերքէի կայսերական գործարանին չուխաներուն համար : Թէ որ շատ մը բերքեր իրենց շէնքին կողմանէ պակասաւոր երեւան են ալ, ուրիշ բերքեր ալ կան որ կըցուցընեն քեզանզան արուեստներ շատ աղէկ ձամբու մէջ դրուած են : Օրինակի համար յիշենք զէնքերը, կարասեաց համար գործուած կերպասները, Բլոնիոնի (Ղոնեայի) կտաւեղենն ու բամբակեղենը, եւս եւ քամբերն ու սանձերը . յիշենք նաև Անկիւրիոյ ցփսիները, ծածկոցները, շարերը եւ այլն . եւ մանաւանդ այն գեղեցիկ ու հին ստենէի վեր անուանի գորգերը որ ոչ երբէք գոյներնին կընեսան մինչև որ բզըկահն :

« Այս առթով կը յայտնենք սրտերնուս ցան որ մինչդէռ Տաճկաստան բոյոր մեր բերքերը կընդունի՝ հարիւրին 5 միայն մաքս առնելով, մենք Տաճկաստանէն եկած մետաքսեղեններուն ու գորգերուն վրայ անանկ ծանր տուրքեր դրեր ենք որ մէջերնիս ըլլայու առուտուրին ծաղկելուն մեծ արգելք են : Տարակոյս չունինք որ երէ մեր մաքսի օրէնքին արգելքները չըլլային, Տաճկաստան խիստ շատ առաջին եխք եւ ձեռագործ պիտի բերէր Գաղղիա : Այս տնտեսական հարկաւոր գիտելիքը անշուշտ Փարիզու Օսմանեան նոր դեսպան Մենեմէա Պէյին իմաստութենէն ու սրամտութենէն չվրիպիր : Եւ որովհետև նոր դեսպանին անունը յիշեցինք, այս եւս ըսենք քեզինքն որ Բեշիա փաշային որդին է՝ անտարակոյս իր անձնական կատարելութեամբը պիտի գտնէ Գաղղիոյ մէջ այն յաջողութիւնն ու իրաւացի ազդեցութիւնն որ հայրը արդէն գտած էր մէջերնիս :

« Տաճկի հանդիսարանին ապակափեղկներէն մեկուն մէջ դրուած են փառաւոր ժապաւեններ ու երկզներ, որ երէ ձեռի կողմանէ աւելի կանոնաւորութիւն ունենային՝ յարգերնին ալ աւելի պիտի ճանչցուէր . ոսկեհոտ հիւսուածքներ, բանջանոցներ, ոսկեգործ գտակներ, գեղեցիկ ոտքի ամաններ, արեւելեան կանանց ամեն տեսակ զարդարանքներ : Կոստանդնուպոլսոյ գործարաններէն ի գատ՝ Օսմանեան տերութեան շատ գաւառներն ալ հանդիսադիր եղած են . մինչև երուսաղեմէն անգամ սատափներ ու բարակ բա-

Liban, dits Ain-Hamadé, et dont la grosseur mérite assurément cette désignation. Les étoffes de soie qui sortent des fabriques impériales d'Ismit attestent une fabrication déjà fort avancée; il en est de même des draps de la manufacture impériale d'Éréréké, dans l'Asie-Mineure. Si un certain nombre de produits exposés laissent à désirer encore sous le rapport de l'exécution, d'autres, au contraire, nous montrent diverses industries placées dans une très-bonne voie. Nous citerons, par exemple, les armes, des étoffes pour meubles, les étoffes en fil et coton de la province de Coniah, dans l'Anatolie, d'où la Turquie tire aussi de bons objets de sellerie; nous citerons encore les étoffes de laine d'Angora, couvertures, burnous, etc., et surtout ces beaux tapis à la réputation traditionnelle, et dont les couleurs inaltérables ne disparaissent qu'avec la trame elle-même de ces tapis renommés.

« A ce sujet, qu'il nous soit permis de regretter que, tandis que la Turquie reçoit tous nos produits sous l'acquiescement d'un droit de 5 pour 100, nos tarifs frappent les laines, les soies, les tapis de provenance turque, de droits élevés qui s'opposent à la multiplication des échanges entre les deux pays, à des rapports commerciaux plus suivis et plus nombreux. Nous ne doutons pas que, sans les entraves apportées par nos lois de douane, la Turquie n'importât en France des matières premières et des produits manufacturés. Ce fait économique ne saurait échapper à l'intelligence et à la sagacité du nouvel ambassadeur de la Turquie à Paris, Méhémed-Bey. Qu'il nous soit permis d'ajouter, en nommant ici ce nouvel ambassadeur, que, fils de Reschid-Pacha, il ne peut manquer d'obtenir en France, par sa valeur personnelle, le succès et la légitime influence que Reschid lui-même avait obtenus parmi nous.

« Une des vitrines de l'exposition turque contient de riches passementeries, auxquelles une meilleure disposition dans les dessins ajouterait encore un nouveau prix, des tissus brodés d'or, des écharpes, des calottes ornées de torsades en or, des chaussures travaillées avec beaucoup de goût, tout ce qui concerne la toilette des femmes en Orient. Sans parler des fabriques de Constantinople, un grand nombre de provinces de l'empire Ottoman sont représentées dans l'exposition turque; il n'est pas jusqu'à Jérusalem qui n'y ait envoyé

րակ փայտե մանր փորուածքներ յուղարկուած են :

« Մեկ խօսքով, Տաճկաստան այնչափ բերք յուղարկեց տիեզերական Արուեստանադիսին որ այսպիսի ժամանակ ամենեւին չէր յուսացուեր : Այս բերքերն ալ խիստ շատ տեսակ ըլլալով, յայտնի կըցուցնեն՝ ինչպէս որ վերն ըսինք՝ բէ Տաճկաստանի մեջ ճարտարութեան գանազան սերմունքը կան, բայց ծաղկելու կարօտ են : Օտարագգի ճարտարները անշուշտ կրնան մեծապէս ձեռնառու ըլլալ անոնց շուտով ծաղկելուն՝ բէ որ գործուածքին լաւագոյն հնարքները անոնց վրայ ալ բանեցնեն եւ գիտութեանց ու մեքենական արուեստից ամեն գիտերուն օգուաները անոնց ալ քաղել տան : Բայց այս ձեռնառուութիւնը որչափ ալ փափաքելի ըլլայ, սակայն Տաճկաստանի օրէնքն ու ներքին կառավարութեան կերպը մեծ արգելք է անոր : Քանի որ օտարագգիք իշխանութիւն չունին երկրի տեր ըլլալով՝ բուն տեղացւոց հաւատար իրաւամբ, հարկաւ կըզգուշանան հոն երբայկն ու ծանր ծախքերով գործարաններ ու արուեստանոցներ շինելն, վախնալով որ չըլլայ բէ այն բաներուն վրայ աշխատին որ իրենցը չեն :

« Այս կողմանէ մեծամեծ կարգաւորութիւններ կան Տաճկաստանին մեջ ընելու : Յուսանք բէ այն երկրին ճարտարութեան սիրոյն համար՝ տերութեան մարդիկը հիմակուան պարագաներէն հոգի առնելով՝ կարենան քիչ առնեն ազատութիւն ունենալ այս բարեկարգութիւններս ընելու : »

Ե. ՊԷՐ :

E. BER.

Գիմացը դրած պատկերնիս ալ Տաճկաստանի հանդիսարանին եւ միանգամայն մեր ազգին կը վերաբերի. վասն զի ուրուագիծ մըն է որ հայազգի ճարտարապետ Պիլեզիկձեան Յարութիւն աղան գծագրած է իրրեւ առաջարկութիւն եւ դրած է հոն : Փարիզու *Illustration* օրագիրը այս պատկերին հետ մեկտեղ հետագայ տեղեկութիւնը կուտայ .

« Մահմուտայ երկրորդի դեռանասակ պայագատին բազաւորութեան մեծամեծ գործոց մէկն ալ է անշուշտ Քանգիմարի հաստատութիւնը՝ որ Օսմանեան տերութեան սահմանադրութիւնն է, եւ անով Ապտիւլ-Մեճիտ Խանը Տաճկաստանի բազմաբիւ ժողովրդոց քաղաքական ու ընկերական վիճակը կապահովցրէ, ու այլ եւ այլ դաւանութեանց համարձակ պաշտուելուն հարկաւոր

des nacres et de petits bois délicatement sculptés.

« En résumé, la Turquie a fait parvenir à l'Exposition universelle des produits plus nombreux que les circonstances ne permettaient de l'espérer. Ces produits, très-variés au surplus, prouvent, comme nous le disions plus haut, que la Turquie contient les germes de diverses industries qui ne demandent qu'à se développer. Le concours d'industriels étrangers hâterait évidemment ce développement, en appliquant à ces industries les meilleurs procédés de fabrication et en les faisant profiter de toutes les conquêtes dues aux sciences, aux arts mécaniques. Mais, si désirable que ce concours soit pour la Turquie, les lois et l'organisation intérieure de ce pays y apportent le plus grave obstacle. Tant que les étrangers ne seront pas aptes à posséder en Turquie, et à posséder au même titre que les régnicoles, on comprend qu'ils s'abstiennent d'aller fonder en Turquie, souvent à grands frais, des manufactures, des usines, des fabriques qu'ils exploiteraient sans être assurés de leur possession.

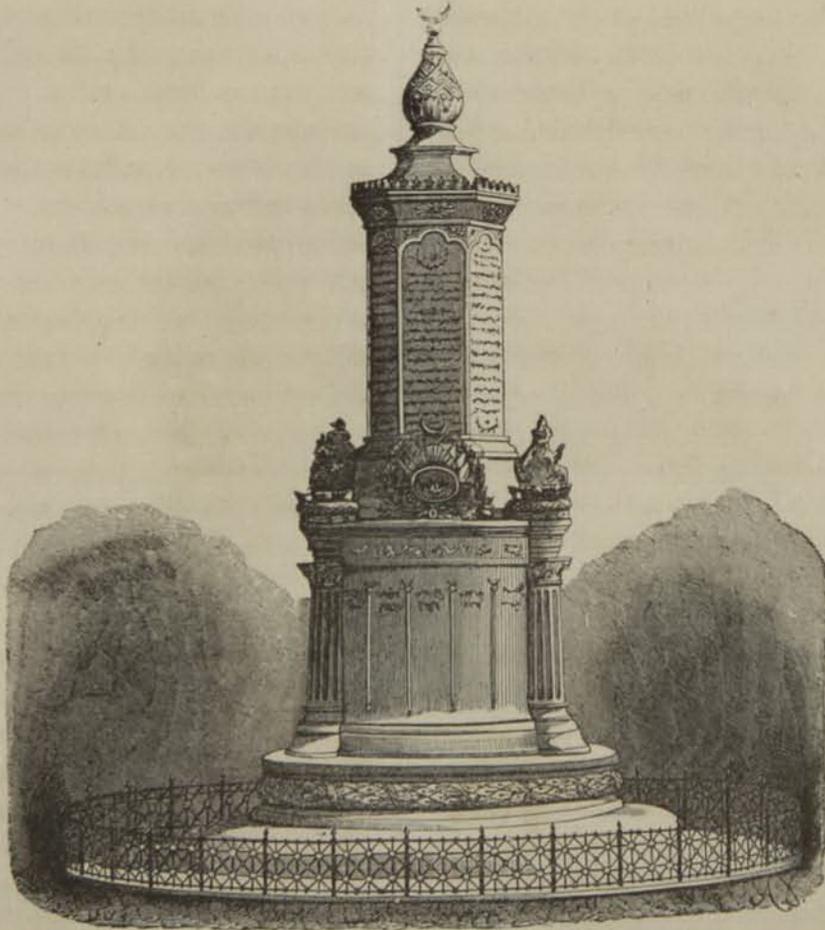
« La Turquie a sous ce rapport d'importantes réformes à introduire dans sa législation. Fasse le cours des événements que, dans l'intérêt et pour l'avenir de son industrie, ses hommes d'État aient bientôt la liberté de réaliser ces réformes! »

Nous reproduisons ici un dessin appartenant à l'exposition de la Turquie et à notre nation. L'auteur de ce dessin, M. A. P. Bilézikdji, jeune architecte arménien, l'a exposé comme un projet de monument. *L'Illustration*, journal de Paris, accompagne cette gravure des réflexions suivantes :

« L'un des actes les plus remarquables du règne du jeune successeur de Mahmoud II sera sans contredit la rédaction du Tanzimat; cette charte constitutionnelle de l'empire Ottoman, par laquelle le sultan Abdul-Medjid-Khan assure aux nombreuses populations de la Turquie une existence politique ainsi que des garanties sociales, et donne aux croyances religieuses la sécurité nécessaire à la pra-

եղած ազատութիւնը կուտայ, որով եւ յոյս մը կերեցընէ բէ քիչ ատենէն այն ժողովուրդները եւրոպական քաղաքակիրթ ազգաց կարգը պիտի անցնին :

tique libre de tous les cultes, permet, en effet, d'espérer que ces populations s'élèveront avant peu au niveau de la civilisation européenne.

Յիշատակ Օսմանեան Մանմանադրութեան :

« Այս գործողութիւնը որ Տաճկաստանի ապագայ վիճակին համար շատ մեծ բան է՝ Պարոն Փ. Յ. Պիլեզիկճեան երիտասարդին, որ արեւելցի ճարտարապետ է, միտքը ձգեց Թանգիմարի հրատարակուիլը ջմոցուելու համար յիշատակ մը կանգնելու խորհուրդը : Այս յիշատակարանին գլխաւոր կտորը վեցանկիւնի սիւնակ մըն է՝ օսմանեան ինքնակայութեան նշաններովը զարդարուած, վեց երեսին վրայ ալ Թանգիմարի հրովարտակին ամբողջ բնագիրը գրուած՝ ինչպէս որ 1839ին նոյեմբերի 3ին Քէշիա փաշա մեծ վեզիրը կարդացեր էր հանդիսով Թագաւորին, մեծամեծաց, օրէնսգիտաց, դեպքանաց, շատ մը զինուորականաց ու ժողովրդոց առջեւ :

« Cet acte, si important pour l'avenir de la Turquie, a fourni à M. P. A. Bilézikdji, jeune architecte d'origine orientale, l'idée d'un monument qui conservât le souvenir de sa promulgation. Ce monument commémoratif se compose d'un cippe hexagone, couronné des attributs de l'empire Ottoman, et offrant sur ses six faces le texte entier du Khattichérif du Tanzimat, tel qu'il a été lu, le 3 novembre 1839, par le grand vizir Reschid-Pacha, en présence du Sultan, des grands de l'empire, des ulémas, du corps diplomatique, d'une partie de l'armée et de la population réunis pour cette solennité.

« Գաղղիոյ, Անգղիոյ եւ Տաճկաստանի դաշնակցութիւնը նոր ոյժ մը տուած ըլլալով այս գործողութեան, Պարոն Պիլէզիկճեանը վայելուց համարեր է որ այս երեք տէրութեանց միարանութենէն առաջ գալու աղեկութիւններուն յիշատակ՝ անոնց նշաններն ալ գտնուին յիշատակարանին վրայ. անկէց ի գատ՝ յաղթութեամբ եղած պատերազմներուն ու առնուած կամ պաշտպանուած քաղաքներուն անուանցը հետ այն քաջերուն անուններն ալ գրուին որ Տաճկաստանի ինքնիշխանութիւնը ապահովելու համար բացուած կռուոյն մէջ ընկան : — Այսպիսի վսեմ մտածութիւններով ու բոյորովին արեւելեան ասորժակով ու հանճարով ի գործ դրուած ըլլալուն, Պարոն Պիլէզիկճեանին առաջարկութիւնը 1855ին Արուստանանդիսին մէջ ընդունուած ու հանդիսատեսից հետաքնին դիտողութեանը արժանի եղած է : »

Այս ուրախական տեղեկութեան մէջ որչափ որ ցաւալի է տեսնելը, նոյնչափ ալ դժուարին է մակարերելը թէ արդեօք ինչո՞ւ համար գաղղիացի օրագիրը Պարոն Պիլէզիկճեանին *հայազգի* ըլլալը ծածկեր է. վասն զի թեպէտ եւ շատ եւրոպացիք՝ չգիտնալով թէ Տաճկաստանի բնակիչներն իրենց ազգութիւնը պահելու գեղեցիկ արտօնութիւնն ունին՝ ամենուն մէկէն *Թուրք* կամ *Արեւելցի* կրտսն, բայց մենք հաւաստի ենք որ մեր ազնիւ ու պատուական բարեկամը Պիլէզիկճեան Յարութիւն աղան չուզեր որ անորոշ մնայ թէ ինքը *Թուրք* է թէ յայն, հայ է թէ հրեայ, ասորի է թէ քաղղեացի. այլ եւ իրեն պարծանք անգամ կը համարի հայազգի ըլլալն ու ամեն տեղ հայազգի ճանչցուիլը :

« L'alliance de la France, de l'Angleterre et de la Turquie ayant donné une nouvelle force à cet acte, M. Bilézikdji a cru devoir consacrer l'heureuse influence résultant de l'union de ces trois puissances en faisant figurer sur son monument les emblèmes qui les distinguent, et en y inscrivant, avec les noms des batailles gagnées et des villes prises ou défendues, les noms des braves qui ont succombé dans la lutte soulevée pour assurer l'indépendance de la Turquie. — Exécuté sous l'inspiration de ces nobles sentiments et avec un goût et un talent d'un caractère tout oriental, le projet de M. Bilézikdji se fait remarquer avec beaucoup d'intérêt à l'Exposition de 1855, où il a été admis. »

C'est avec regret que nous voyons dans ce rapport intéressant, que le journal français ait voulu passer sous silence l'origine *arménienne* de M. Bilézikdji; il nous est bien difficile d'en deviner le motif. Il est vrai que beaucoup d'Européens, ignorant que tous les habitants de la Turquie jouissent du beau privilège de conserver leurs nationalités, les appellent, tous indifféremment, *Turcs* ou *Orientaux*; cependant nous sommes certains que notre honorable ami, M. Bilézikdji, tient à ce qu'on ne doute point s'il est Turc ou Grec, Arménien ou Israélite, Syrien ou Chaldéen, et qu'il se fait même une gloire d'appartenir à la nationalité arménienne et d'être connu partout comme tel.

Գ. Հ Ա Ն Գ Ի Ս Ա Ր Ա Ն Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Շ Է Ն Մ Ա Ր Գ Կ Ա Ն

ԳՈՒԼԻԵԼՄՈՍ ՓԷՓԷ ԶՕՐԱՆԱՐ ԻՏԱԼԱՅԻ.

Յգոստոսի Տին վախճանեցաւ Փիլեմոնրի երկրին մէջ Գուլիելմոս Փէփէ խաւաքի մեծանուն գորավարը, որ Իտալիոյ արդի ժամանակաց պատմութեանը մէջ անմոռանալի պիտի ըլլայ իր հայրենասէր քաջութեամբն ու մեծամեծ գործողութիւններովը : Այսպիսի անձանց քաղաքական կարծիքներուն վրայ քննութիւն ընելը մեզի չիյնար.

բայց իրենց առաքինական գործերը օրինակի համար մէջ բերելը մեր պարտքն է, ուստի եւ այս անգամ կարճ ի կարճոյ տեղեկութիւն մը տալէն ետեւ՝ յուսանք թէ ուրիշ ատեն ընդարձակ պատմութիւնն ալ հանելու առիթ կունենանք :

Գուլիելմոս Փէփէն ծնած էր Բալապրիոյ Սքուիլանցի քաղաքը 1785ին, ու 1799ին Նապոլիի մէջ